

Marcin Majewski
Marcelli Tureczek

MERTEN JACOB-LUDWISARZ POGRANICZA POLSKO- BRANDENBURSKO-POMORSKIEGO PRZEŁOMU XV I XVI WIEKU

Ludwisarstwo Polski zachodniej i północnej jest zagadnieniem stosunkowo słabo rozpoznany. Niestety, nadal brakuje rzetelnych materiałów z inwentaryzacji terenowych, badań archiwalnych, metaloznawczych¹, ikonograficznych, epigraficznych oraz akustycznych. Konsekwencją jest brak rzetelnych syntez poszczególnych ośrodków odlewnictwa, czy też warsztatów². Wobec takiego stanu rzeczy postulaty przedstawione przez Jakuba Pokorę ponad 30 lat temu są w większości nadal aktualne³, szczególnie w odniesieniu do obszaru, który nas interesuje.

Obszary Pomorza, historyczna Nowa Marchia, częściowo pokrywająca się ze wschodnią Brandenburgią, graniczące w dawnych wiekach z Koroną, są terenami, które nadal zaskakują wielością „nieomówionych” tematów, a jednym z nich jest niewątpliwie ludwisarstwo.

Do połowy XVI wieku ludwisarze pochodzący z ośrodków położonych w sąsiednich krajach często przewyższali technologicznie miejscowych wytwórców, którzy w większości zaspokajali lokalny rynek produkcją podstawowych artykułów, takich jak: sprzączki, skuwki, klamry, szpunty do beczek, sztućce, formy do wypieku, lichtarze, moździerz, kociołki trójnożne (niem. *Grapen*). Do takich „obcych” mistrzów należeli Johann Karsow⁴ i Paul Ratgebe z Gdańska; Rickert de Monkenhagen⁵, Matthäus David, Roggheman z Rostoku, Albert z Norymbergii⁶, Hinrich z Kampen⁷, czy Johann Apengeter, który z Saksonii trafił do Kołobrzegu, a następnie przez Rostok do Lubeki i Kilonii⁸. Ich wyroby charakteryzowały się często nie tylko znacznymi rozmiarami, wyszukaną formą (np. w przypadku chrzcielnic), ale również

¹ Ostatnio: J. M i c h n i e w i c z, *Struktura i skład chemiczny próbki dzwonu z placu Nowy Targ we Wrocławiu* (w:) *Archaeologia et historia urbana*, Elbląg 2004, s. 535–538.

² E. W r ó b l e w s k a, *Ludwisarnie Benningków, Wittwercków i Anthonych. Studium z dziejów gdańskiego cechu odlewniczego*, Warszawa 1999. Znaczne braki i niedociągnięcia wskazał E. K i z i k, *Gdańskie umowy na odlewanie dzwonów z XVII i XVIII wieku. Uwagi po lekturze pracy Elżbiety Wróblewskiej*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, nr 3–4, R. 50, 2002, s. 405–414.

³ J. P o k o r a, *Stan i potrzeba badań nad zabytkowymi dzwonami w Polsce*, *Ochrona Zabytków*, R. 25, nr 4, 1972, s. 285–290.

⁴ *Zur Glockenkunde Stettins*, *Monatsblätter*, Herausgegeben von der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde, Jg. 15, 1901, s. 125.

⁵ *Die Bet- und Professorenlocke im Dom St. Nikolai zu Greifswald*. Hrsgn. von der Domgemeinde St. Nikolai, Greifswald 1999.

⁶ H. L e m c k e, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, z. 2: *Der Kreis Anklam*, Stettin 1899, s. 168; Tenże, *Die Bau*, z. 9: *Der Kreis Naugard*, Stettin 1910, s. 47, 53, 147.

⁷ Hinrich z Kampen, Starszy (zm. 1521), osiadł po 1508 r. w Lubece. W 1505 r. wykonał dzwon dla kościoła w Pietrzykowie pow. człuchowski. Z nim i spadkobiercami wiązać należy następujące instrumenty: w Eberswalde, 1518 r.; Sarym Kostrzynku pow. gryfiński, 1519 r.; Będargowie pow. choszczeński, 1525 r.; w Gardzku pow. strzelecko-drezdenecki, 1525 r.; w Suchowie, pow. drawski, 1527 r.

⁸ Wykonał świecznik dla kolegiaty kołobrzesckiej w 1327 r. Przypisuje się mu także antaby z kolegiaty kołobrzesckiej i kaplicy zamkowej w Szczecinie, krzyż procesyjny z kościoła Mariackiego w Stargardzie, datowane na ok. 1330–1340 r., Z. K r z y m u s k a-F a f i u s, *Plastyka gotycka na Pomorzu Zachodnim*, Katalog zbiorów Muzeum Pomorza Zachodniego, Szczecin 1962, s. 12, 39–41; M. P r z e w o ź n a, *Brązowy siedmioramienny świecznik z kolegiaty kołobrzesckiej* (w:) *Sztuka Pomorza Zachodniego*, red. Z. Świechowski, Warszawa 1973, s. 287–304.

odmiennymi dekoracjami, na podstawie, których można określić środowisko artystyczne, z którym mistrz-odlewnik był związany.

Od około roku 1500 sytuacja zaczęła ulegać zmianie. Ludwisarze, pochodzący z odległych ośrodków, zaczęli sprowadzać się do większych miast regionu. Przywozili ze sobą nie tylko umiejętności technologiczne, ale również wspomniane wyżej formy dekoracyjne. Właśnie dzięki nim stała się widoczna produkcja kilku mistrzów: Lutkego Rose z Bielefeld⁹, Jost van Westena¹⁰ i Mertena Jacoba.

Obecnie znanych jest dziesięć dzwonów wykonanych przez mistrza Jacoba w latach ok. 1496–1522, które sygnowane są jego gmerkiem, imieniem i nazwiskiem, bądź posiadają identyczny rodzaj dekoracji, formę inskrypcji oraz przerywników: Piaseczno (pow. gryfiński), Jesionowo (pow. pyrzycki), Czartoryja (pow. gryfiński), Rzecko (pow. choszczeński), Bledzew, Gorzycza, Osiecko, Popowo (pow. międzyrzecki), Sokółsko (pow. dreźniecko-strzelecki), Dolgelin (pow. Märkisch-Oderland¹¹). Niepewny pozostaje charakter dzwonu określonego w literaturze przedmiotu jako późnogotycki, który znajdował się w Goruńsku (pierwotne miejsce zawieszenia dzwonu z Bledzewa). Wobec braku szerszych informacji na ten temat, proveniencję warsztatową można jedynie wskazywać hipotetycznie¹².

Wartość średnic dolnych tychże dzwonów wynosi od 36 do 105 cm, natomiast stosunek wysokości bez korony do średnicy dolnej jest zbliżony i mieści się w średniej 0,78–0,82. Wszystkie omawiane dzwony, z wyjątkiem hipotetycznego instrumentu z Popowa, zostały wyposażone w inskrypcje. Element ten (poza edycją katalogową) wymaga osobnego omówienia.

Większość inskrypcji umieszczona jest w górnej części płaszcza i ujęta została w pojedyncze lub wielokrotnie półwałki tworzące pozorny fryz wnękowy. Wyjątkiem był dzwon z Dolgelin, który posiadał także inskrypcję na środkowej części płaszcza. Liternictwo charakteryzuje się wysokością nieprzekraczającą 2,4–4,6 cm, co uzależnione jest od wielkości dzwonu. Wśród inskrypcji dominują teksty w języku łacińskim: *ave virgo gloriosa mater dei speciosa de a m cccc xc vi* (Piaseczno), *o rex glorie criste veni cvm pace amen a d m° cccc° xc ix*¹³ (Jesionowo), *Ave maria gracia plena dūs tecvm*¹⁴ (Czartoryja), *o rex glorie xpē veni cvm pace amen a d m° ccccc iiii ave maria gracia plena*¹⁵ (Rzecko), *ihesvs nasarenvs rex ivdeorvm a d m ccccc xi*¹⁶ (Sokółsko, podobnie w Bledzewie, Gorzycy, Osiecku, Popowie). Inskrypcja główna dzwonu w Dolgelin przekazana jest tylko dzięki F. Wolffowi: *hulf goth*

⁹ M. Majewski, *Dawne dzwony Trzebiatowa (XIV–XVI w.)* (w:) Trzebiatów-historia i kultura. Materiały z konferencji, Trzebiatów, 17–18 maja 2001, red. W. Łysiak, Poznań 2001, s. 62–63.

¹⁰ Ludwisarz stargardzki, czynny ok. 1554–1584 r.

¹¹ Przetopiony po 1945 r. Dwa fragmenty płaszcza dzwonu o wym. 22 x 15 cm i 18 x 16 cm w zbiorach Glockenmuseum w Apoldzie, por. M. Schilling, *Glocken. Gestalt, Klang und Zier*, Dresden 1988, s. 236, 343–344, Abb. 474/475.

¹² J. Kothé, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Posen*, Bd. 3, Berlin 1895, s. 106.

¹³ Inskrypcja posiada swoje odbicie w trzykrotnym uderzeniu dzwonu obwieszczającym pokój-bulla Mikołaja III z 1279 r. W średniowieczu wiązano go z „Pokojem Bożym” (*Treuga Dei*), E. Kizik, *Die Funktion der Glockeninschriften. Ein Versuch ihrer Einteilung unter methodologischem Aspekt*, Jahrbuch für Glockenkunde, Bd. 13–14, 2001/2002, s. 11. Por. też M. Tureczek, *Inskrypcje na najstarszych dzwonach gminy Trzciel w powiecie międzyrzeckim* (w:) Ziemia Międzyrzecka. Szkice z dziejów pogranicza, red. B. Mykietów, M. Tureczek, Międzyrzecz-Zielona Góra 2004, s. 136–137.

¹⁴ Początek najważniejszej modlitwy do Najświętszej Maryi Panny, wypowiedziany przez Archaniola Gabriela w czasie Zwiastowania (Łk 1, 28). Stała się po XI w. stałym elementem modlitwy prywatnej.

¹⁵ Por. przyp. 13 i 14.

¹⁶ Jezus Nazareński Król Żydowski, w skrócie INRI występuje w ikonografii chrześcijańskiej najczęściej nad głową Ukrzyżowanego Chrystusa. Początkiem tego zwyczaju był napis umieszczony nad głową Jezusa przez Pilata, wskazujący motyw skazania na śmierć (Mt 27, 37; J 19, 19–22).

*vnde Maria a d mcccc*¹⁷. Jednak na zachowanych częściach płaszcza, reprodukowanych przez M. Schilling¹⁸, widoczne są fragmenty zgoła innej, łacińskiej inskrypcji: *ihesvs [---]s amen*. Ponadto na płaszczu zapisano inicjały fundatora *k(urt) v(on) s(chlieben)* oraz nazwisko ludwisarza *merten iacob* (pełna edycja tekstu w części katalogowej). Inskrypcjom na badanych dzwonach, z wyjątkiem instrumentu w Piasecznie, towarzyszy gmerk mistrza-odlewnika.

Interesujących wniosków dostarcza analiza paleograficzna napisów inskrypcyjnych. Zarejestrowana na wymienionych dzwonach minuskuła późnogotycka jest ostatnią fazą rozwoju minuskuły gotyckiej, która na badanych terenach już w XVI wieku zaczęła być zastępowana przez pisma czerpiące z doświadczeń antycznych. Pojawienie się tej formy, która zastąpiła gotyckie formy majuskułowe, na większą skalę miało miejsce w XIV wieku. Na ziemiach polskich epigraficzna minuskuła gotycka na szerszą skalę pojawiła się w latach 60. XIV wieku i była w częstym użyciu do ok. poł. XV wieku, kiedy następuje ponowny, choć nie na taką skalę, nawrót do popularnej wcześniej majuskuły gotyckiej¹⁹.

Analogie znane z terenów Pomorza Zachodniego lub Rugii na terenie Niemiec, wskazują, że już w latach 50. XVI wieku pojawiają się obiekty z elementami pism humanistycznych²⁰, zaś pod koniec tego stulecia formy humanistyczne już dominują. Na terenie Rugii minuskuła gotycka na dzwonach pojawiła się po raz ostatni w 1554 roku²¹. Na tym terenie formy wczesnohumanistyczne pojawiają się już pod koniec XV wieku. Ciekawy jest w tym kontekście przykład brązowego moździerza znanego z fotografii przechowywanej w Muzeum w Stargardzie. Pod wieńcem widnieje wykonana kapitałą protorenesansową data 1523, natomiast np. na dzwonie z Kobieli Wielkich koło Piotrkowa Trybunalskiego obok minuskułowego napisu widnieje majuskułowa, humanistyczna data 1524²².

Porównanie liter na poszczególnych dzwonach wskazuje na ostro zarysowane kontury, podkreślające sylwety znaków. Cechą charakterystyczną jest systematycznie stosowana przez ludwisarza litera *v*, zamiast litery *u*. Analiza inskrypcji o identycznej chronologii oraz funkcji, ale także inskrypcji na innych obiektach powstałych na przełomie XV i XVI wieku, wykazuje dość częste stosowanie tego zabiegu, który wynika m.in. ze wspomnianej gotyckiej formy zarysowania konturu liter. Pismo na dzwonach Mertena Jacoba w porównaniu z podobnymi obiektami powstałymi pod koniec XV i na początku XVI wieku²³ wskazuje na dbałość w wykonaniu, co pośrednio wykazuje wysoki poziom warsztatu ludwisarskiego. Nie bez znaczenia jest tu także chronologia inskrypcji. Schyłkowy okres stosowania form późnogotyckich charakteryzował się poszukiwaniem przestrzeni w piśmie, które na progu czasów nowożytnych przestawało być wyłącznie elementem zdobniczym, choć należy wskazać, że pismo epigraficzne nigdy nie utraciło tego aspektu. Bardzo czytelną cechą charakterystyczną na dzwonach mistrza Jacoba jest indywidualizacja liter. Samodzielność poszczególnych liter powo-

¹⁷ F. Wolff, *Die Glocken der Provinz Brandenburg und ihre Gießer*, Denkmälarchiv der Provinz Brandenburg, Berlin 1920, s. 167.

¹⁸ M. Schilling, *Glocken*, Abb. 474/475.

¹⁹ B. Trelis, *Gotyckie pismo epigraficzne w Polsce*, Lublin 1991, s. 15.

²⁰ W Warszawie, pow. stargardzki już na dzwonie z 1525 r.

²¹ U ludwisarzy stargardzkich minuskuła gotycka występowała do: 1565 r.-Jochim I Karstede, 1584 r.-Jost van Westen, do 1599 r.-Hans Monnick.

²² J. Zdręka, *Die Inschriften des Landkreis Rügen* (w:) *Die Deutschen Inschriften*, Bd. 55, Berlin 2002, s. 71, nr 73; s. 88, nr 90; s. 90, nr 92; Tenże, *Inskrypcje na zabytkach Rugii do końca XVIII wieku*, Gdańsk 2001, s. 14; M. Majewski, *Ludwisarstwo stargardzkie i pomorskie XIV-XVII wieku. Zarys problematyki* (w:) *Ludwisarstwo stargardzkie i pomorskie XIV-XVII wieku*. W 350. rocznicę odlania ostatniego dzwonu w Stargardzie. Katalog wystawy, red. M. Majewski, Stargard 2003, s. 80, nr 26; s. 88, nr 34; s. 90, nr 35; *Corpus Inscriptionum Poloniae* (dalej: CIP), t. 6, wyd. J. Szymczak, Łódź-Piotrków Trybunalski 1993, nr 99.

²³ Zob. np.: M. Tureczek, *Inskrypcje*, s. 131-154.

duże mniejszą tajemniczość tekstu. Napisy te, choć w praktyce niewidoczne, na co dzień, w szerszym rozumieniu kultury pisma, zaczynają służyć upowszechnianiu treści. Oczywiście nie bez znaczenia są w tym przypadku umiejętności wykonawcy, inwentaryzacje wykazują, że w badanym okresie nadal mamy do czynienia na dzwonach, z pismem mało czytelnym, mającym w większym stopniu charakter ozdobny (Rokitno, Popowo-oba dzwony zaginione, znane na podstawie źródeł ikonograficznych)²⁴. Różnice te mają jednak znaczenie w kontekście przemian zachodzących w piśmie na przełomie XV i XVI wieku. Choć niniejsze rozważania bazują na dość wąskim materiale źródłowym, zanotowane w badanym obszarze cechy, odpowiadają zjawiskom zachodzącym w piśmie późnogotyckim na terenie Polski jak i krajów sąsiednich. Pozwala to umieścić badaną kwestię w szerszym obszarze geograficzno-historycznym²⁵.

Natomiast stosunkowo ubogi pozostaje system abrewiacyjny. Cechą charakterystyczną są wypełnione przestrzenie międzywyrazowe przy pomocy przerywników w formie dwóch rodzajów lilii-z dwoma lub czterema płatkami (Jesionowo, Czartoryja, Dolgelin, Rzecko, Sokółsko, Bledzew, Gorzyca, Osiecko, Popowo), nadto na dwóch dzwonach: w Piasecznie i Dolgelin zanotowano romby. Wśród form skracania wymienić należy stosowanie suspensji z wykorzystaniem sygli: *i. n. r. i.* oraz *a. d.* przy datacji. W omawianych inskrypcjach pojawia się także kontrakcja przy wyrazach *xpe* oraz *dnus*. W obu przypadkach zastosowano znaki skrótów. Należy jednak zaznaczyć, że owa ubogość w przypadku dzwonów nie jest zjawiskiem wyjątkowym, a raczej stosowaną regułą wynikającą ze względów praktycznych. Inskrypcje nadzwonne na obiektach powstałych w omawianym okresie, charakteryzują się raczej niewielką objętością treści mieszczącą się na niewielkim polu inskrypcyjnym, co pociągało za sobą ograniczone możliwości stosowania zabiegów abrewiacyjnych. Elementy te na dużą skalę rozwinęły się na bazie epigrafiki nowożytniej, zaś jako element *obowiązkowy*, także na dzwonach, były stosowane w rozbudowanych inskrypcjach barokowych. Należy także wskazać, że skracaniu podlegały przede wszystkim elementy znane, powszechne, które w przekonaniu wykonawcy nie budziły wątpliwości u odbiorcy. Wyjątkiem wśród omawianych dzwonów jest skrócenie nazwiska na dzwonie z Dolgelin. Element jest równie wyjątkowy, jak stosowanie nazwisk fundatorów czy wykonawców w ogóle na dzwonach w badanym okresie²⁶.

Przy omawianiu form epigraficznych na dzwonach, nie sposób pominąć inicjału majuskułowego na dzwonie w Czartoryji: *A*, tworzącego wyraz: *Ave*. Element ten w odróżnieniu od pozostałych zanotowanych inskrypcji, charakteryzuje się płynnością linii, znacznie odróżniając jego sylwetę od pozostałych liter późnogotyckiej inskrypcji. W swojej formie nawiązuje do dekoracji inicjałowej rękopisów iluminowanych oraz inkunabułów, które związane są w tymi samymi wpływami jak w rzeźbie, głównie Norymbergą i Niderlandami²⁷.

Dekoracje dzwonów są skromne. Kabłąki koron dekorowane są ornamentem sznurowym ujętym we wklęsły (Piaseczno, Czartoryja, Sokółsko, Osiecko, Bledzew). W Rzecku na ornament nałożono dodatkowo plaketę z twarzą Chrystusa. Dekoracje kabłąków koron dzwo-

²⁴ Deutsches Glockenarchiv przy Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, Mark Brandenburg, nr sygn.: 7/20/75c; 7/20/92c.

²⁵ A. G i e y s z t o r, *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, Warszawa 1973, s. 170–171. W niniejszej kwestii zobacz poszczególne tomy CIP, a także niemieckiej serii *Die Deutschen Inschriften*.

²⁶ W tejże kwestii zob. poszczególne zeszyty CIP.

²⁷ B. M i o d o ņ s k a, *Małopolskie malarstwo książkowe 1320–1540*, Warszawa 1993, s. 196, il. 211, 337. Por. też: B. T r e l i ņ s k a, *Epigraficzna kapitała protorenesansowa w Polsce* (w:) *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce*, red. M. Rokosz, Kraków 1995, s. 209–222.

nów w Gorzycy, Jesionowie²⁸ i Dolgelin nie są znane. Nadto dzwon z Popowa zamiast korony posiada trzpień mocujący bezpośrednio do jarzma.

Fryzy towarzyszą jedynie dwóm instrumentom, w Dolgelin i Rzecku. Oba zbudowane są na podstawie fryzu arkadkowego, gdzie u podstawy i w kluczu łuków zakomponowano elementy kwiatonowe o dość zgeometryzowanych formach.

Asortyment wykorzystanych przez Mertena Jacoba plakieta jest niewielki. Na najstarszym dzwonie z Piaseczna, w polu inskrypcyjnym, wkomponowano niewielką plakieta o wys. 2,6 cm, z postacią Marii Apokaliptycznej, stojącej na półksiężycu, trzymającej w ramionach odchylające się w bok nagie Dzieciątko, które trzyma jabłko. Maria odziana jest w narzucony na ramiona obszerny płaszcz zaczepiony w pasie, o czym świadczy kierunek udrapowania tkaniny. Głównym źródłem tego wizerunku jest opis z Apokalipsy św. Jana²⁹. Wizerunek ten rozpowszechnił się około roku 1500, szczególnie w krajach niemieckich i Europie środkowo-wschodniej³⁰.

Na dzwonie z Jesionowa mistrz wykorzystał do dekoracji płaszcza plakieta z wyobrażeniem św. Biskupa³¹. Jego postać ustawiona została na niewielkiej konsoli. Silnie udrapowany ornat dodatkowo podkreślił ruch spowodowany podniesieniem rąk. Prawa dłoń uniesiona w geście błogosławieństwa, lewa pusta, wskazuje jednak na nieistniejący atrybut w postaci pastorału. Ta sama plakieta wystąpiła w dekoracji dzwonu z Dolgelin oraz w Rzecku.

Najszerzy asortyment dekoracji plakieta Merten Jacob zastosował na dzwonie z Dolgelin, gdzie obok wspomnianego już św. Biskupa pojawił się herb i inicjały. Należą one prawdopodobnie do Kurta von Schlieben, joannickiego komtura w niedalekim Lietzen, wymienianego w źródłach w latach 1490–1498³². Dodatkowym podkreśleniem jego joannickiego pochodzenia jest głowa św. Jana Chrzciciela³³ flankowana przez dwa krzyże maltańskie umieszczona bezpośrednio nad herbem komtura.

Kolejną plakieta na dzwonie w Dolgelin oraz w Rzecku, jest wyobrażenie Chrystusa jako Dziecka, które w lewej dłoni trzyma królewskie jabłko a prawą błogosławi. Jest to rzadkie na naszym obszarze przedstawienie Zbawiciela Emmanuela, uosabiającego Boga-Człowieka. Do niego właśnie nawiązuje hebrajskie imię „Emmanuel”, oznaczające dosłownie „Bóg z nami”. Imię to Izajasz i Mateusz odnoszą właśnie do Chrystusa³⁴.

Dzwony w Bledzewie, Osiecku i Sokółsku posiadają jedynie wizerunek Chrystusa Ukrzyżowanego. Postać została frontalnie zawieszona na krzyżu zbliżonym do krzyża św. Antoniego. Na dzwonie w Sokółsku, w górnej części umieszczono *titulus*. Elementu tego nie dało się zaobserwować na dzwonach w Bledzewie i Osiecku. Perizonium zostało mocno udrapowane, jednak dość luźno spowija biodra Ukrzyżowanego. Nadto należy wskazać, że poza

²⁸ Dzwon pozbawiony jest oryginalnej korony i przywieszony został do jarzma za pomocą śrub przechodzących przez przewierconą czapę.

²⁹ „I ukazał się wielki znak na niebie: Niewiasta odziana w słońce i księżyc pod stopami jej, a na głowie jej korona z dwunastu gwiazd” (Oj 12, 1).

³⁰ A. G r z y b k o w s k i, *Maria z Dzieciątkiem na półksiężycu z kobietą maską lunarną* (w:) Tegoż, *Między formą a znaczeniem. Studia z ikonografii architektury i rzeźby gotyckiej*, Warszawa 1997, s. 246.

³¹ H. L e m c k e zinterpretował przedstawienie jako postać „Chrystusa z kulą ziemską” (Salvator Mundi). Tenże, *Die Bau*, z. 7: *Der Kreis Pyritz*, Stettin 1906, s. 184.

³² G. K r a t z, *Geschichte des Geschlechts von Kleist. Urkundenbuch*, Bd. 1, Berlin 1862, nr 226, 316. Za odczytanie herbu i inicjałów oraz wskazanie literatury dziękujemy uprzejmie Panu dr Grzegorzowi J. Brzustowiczowi.

³³ M. S c h i l l i n g interpretowała to przedstawienie jako głowę Chrystusa, Tejże, *Glocken*, s. 343.

³⁴ „Oto Panna pocznie i porodzi Syna i nazwie go imieniem Emmanuel” (Iz 7, 14; Mt 1, 23).

inskrypcją oraz gmerkiem nie zanotowano dekoracji na dzwonie w Popowie, będącym raczej sygnaturką.

Wśród zachowanych dzwonów mistrza, jedynie w Rzecku, na kabłąkach korony, wkomponowana została głowa z twarzą Chrystusa, którą ludwisarz wykorzystał do ukazania św. Jana Chrzyciela na płaszczu dzwonu z Dolgelin.

Zarówno elementy epigraficzne, jak i ikonograficzne mają niepodważalny charakter apotropaiczny. Ich istota wyrażana jest w formie tzw. enklaw semantycznych lub też polach semantycznych. Takiego określenia wobec elementów występujących w obrębie innych obiektów użył M. Wallis oraz E. Kizik. Ten ostatni odniósł je bezpośrednio do napisów na dzwonach³⁵. Istotnym elementem tego pojęcia wobec podjętego problemu jest jego brak znaczenia pejoratywnego. Oznacza to, że napisy oraz elementy ikonograficzne, w tym przypadku na dzwonach, nie mogą być traktowane jako usuwalne wtręty, bez których dzieło (dzwon) nie ponosi żadnej straty. Taka sytuacja byłaby możliwa, tylko wówczas, gdyby dzwony miały charakter wyłącznie użytkowy. Instrumenty te, jak mało, który sprzęt kościelny, ale także świecki, po przez niesienie treści inskrypcji oraz elementów ikonicznych na falach dźwięku, nadawały pożądaną przez inicjatorów kontekst znaczeniowy³⁶.

* * *

Merten Jacob posiadał swoją pracownię na terenie Marchii Brandenburskiej. Wykonane przez niego instrumenty charakteryzują się dbałością o detal. Szczególnie jest to widoczne w ostro wyciętych literach inskrypcji, które podkreślone zostały dodatkowym konturem. W przedstawieniach widoczne są inspiracje rzeźbą i grafiką norymberską, zbliżone do ówczesnie działających warsztatów ludwisarskich wywodzących się z Niderlandów, Segevinusa Hatisera i Gerharda de Wou³⁷. Ponadto zgodne są z tendencjami w rzeźbie obszaru nadbałtyckiego³⁸. Przedstawienie Chrystusa Emmanuela dodatkowo podkreśla współczesność wzorców ikonograficznych. Zostało ono rozpowszechnione głównie przez południowoniemieckie żeńskie kongregacje i stało się bardzo popularne na przełomie XV i XVI wieku³⁹.

Twórczość Mertena Jacoba znana jest jak dotychczas tylko na podstawie kilku instrumentów, przez co niniejszy tekst, pokrótce omawiający te wyroby nie może z pewnością rościć pretensji do wyczerpania tematu. Być może dalsze systematyczne inwentaryzacje prowadzone

³⁵ M. Wallis, *Sztuki i znaki. Pisma semiotyczne*, Warszawa 1983, s. 191; E. Kizik, *Die Funktion*, s. 3.

³⁶ M. Wallis, *Sztuki*, s. 12–20, 191–192. Por. J. Hani, *Symbolika świątyni chrześcijańskiej*, Kraków 1994, s. 71–77 oraz B. Treliński, *Semiologiczne aspekty polskiego pisma epigraficznego*, Kwartalnik Historyczny, z. 2, 1981, s. 431–439.

³⁷ T. Hach, *Lübecker Glockenkunde*, Veröffentlichungen zur Geschichte der Freien und Hansestadt Lübeck. Herausgegeben vom Staatsarchiv zu Lübeck, Bd. 2, Lübeck 1913, s. 28, Abb. 13; *Hans Holbein der Ältere und die Kunst des Spätgotik*, Augsburg 1965, s. 186, poz. 258, Abb. 256; D. Arnold, W. König, *Bronzemörser*, Frankfurt am Main 1975, s. 34; A. Grzybowski, *Maria*, il. 5.

³⁸ Z. Krzymuska-Fafius, *Plastyka*, s. 74–75, ryc. 37a; A. Konarska, *Drewniana rzeźba gotycka w zbiorach Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku (komunikat)* (w:) *Sztuka Średniowiecza na Pomorzu*. II seminarium naukowe Oddziału Szczecińskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Szczecin 1989, s. 94, 96, il. 5, 14.

³⁹ *Lucas Cranach der Ältere. Der Künstler und seine Zeit*, Berlin 1953, s. 42; J. Jahn, *Lucas Cranach als Graphiker*, Leipzig 1955, Taf. 66a; H. Appuhn, *Meister E. S. Alle 320 Kupferstiche*, Dortmund 1989, Abb. 49; U. Rublack, *Female Spirituality and the Infant Jesus in Late Medieval Dominican Convents* (w:) *Popular Religion in Germany and Central Europe, 1400–1800*. Ed. by B. Scribner and T. Johnson, New York 1996, s. 16–37; *Spiegel der Seligkeit. Privates Bild und Frömmigkeit im Spätmittelalter*, Ausstellungskatalog des Germanisches Nationalmuseums, Nürnberg 2000, s. 175–177.

przez Muzeum w Stargardzie, Pracownię Epigraficzną UZ oraz inne ośrodki w Polsce i poza jej granicami wykażą kolejne, nieznane dotąd informacje. Należy jednak wskazać, że już kilka przybliżonych instrumentów znacznie wyróżnia się od innych ludwisarzy działających ok. 1500 r. na pograniczu polsko-brandenbursko-pomorskim. Przede wszystkim warta ponownego podkreślenia jest precyzyjność literownictwa. Natomiast dekoracje plakietowe zdradzają współczesność wzorców ikonograficznych, podczas gdy większość innych ludwisarzy wykorzystuje przeżyte lub przeżywające się kompozycje. Ponadto niezachowany dzwon z Dolgelin, jako jeden z nielicznych w tym czasie, posiadał informacje o fundatorze, na którego wskazywały: herb, inicjały oraz dekoracje symbolizujące jego przynależność do zakonu joannickiego.

Katalog dzwonów

Układ edycji: ostatnią częścią niniejszego opracowania jest katalog. Ze względu na edycję inskrypcji przyjęto rozwiązanie zgodne z instrukcją dla źródeł epigraficznych⁴⁰ uwzględniając także doświadczenia zaczerpnięte z niemieckiej serii *Die Deutschen Inschriften*⁴¹. W celu skorygowania wcześniejszych nieścisłości lub błędów przyjęty został następujący układ edycji:

1. Numeracja bieżąca, miejscowość i data roczna powstania zabytku.
2. Określenie typu zabytku i osoby, której został wystawiony, lokalizacja pierwotna i obecna obiektu.
3. Materiał, wymiary, technika, stan zachowania.
4. Opis inskrypcji, rodzaj pisma, wysokość liter.
5. Tekst inskrypcji.
6. Tłumaczenie.
7. Podstawowe dane biograficzne, komentarz historyczny.
8. Przypisy.
9. Bibliografia (zapis skrócony).

Objaśnienia do zastosowanych form edycyjnych w katalogu:

/ - kolejny wers.

a) - przypis literowy dotyczy uwag odnośnie edycji samego tekstu.

1) - przypis cyfrowy dotyczy wszystkich innych wyjaśnień związanych z tekstem.

(.) - nawiasem półokrągłym zaznaczony jest tekst z rozwiązanych skrótów przez wydawcę, np. v(on).

[---] - oznacza większy ubytek tekstu, którego długości nie można dokładnie określić.

[...] - oznacza uzupełniony lub zaginiony tekst. Długość tego tekstu jest określona ilością punktów, przy czym jeden punkt odpowiada jednej literze lub cyfrze.

AB - oznacza ligaturę lub skrzyżowanie.

† - oznacza dzwon zaginiony także, jeśli istnieje podejrzenie, że zachował się na terenie Niemiec.

⁴⁰ Instrukcja wydawnicza dla źródeł epigraficznych, opr. J. S z y m a ń s k i, B. T r e l i ń s k a, Lublin 2003.

⁴¹ Zob. np.: J. Z d r e n k a, *Die Inschriften des Landkreis Rügen* (w:) *Die Deutschen Inschriften*, Bd. 55, Berlin 2002.

1	Piaseczno (kościół filialny)	1496
---	------------------------------	------

Dzwon spiżowy. Korona sześcioramienna. Kabłąki dekorowane na powierzchni ornamentem sznurowym. Półwałki na wieńcu i w górnej części płaszcza. Inskrypcja w polu inskrypcyjnym umieszczonym w górnej części płaszcza, pomiędzy drobnymi półwałkami. Początek inskrypcji poprzedzony plakieta z przedstawieniem Marii Apokaliptycznej o wys. 2,6 cm, nadto przerywniki międzywyrazowe w formie rombów. Ø 61,5 cm, wysokość bez korony ok. 58 cm. Pole inskrypcyjne, wys. 3,7 cm. Wysokość liter: 2,6–3,4 cm. Język inskrypcji: łaciński, minuskula późnogotycka.

· ave · virgo · gloriosa · mater · dei · speciosa · de · a(nno) m cccc xc vi¹⁾

Tłum.: Bądź pozdrowiona Dziewico Chwalebna Matko Boga wspaniała. Roku 1496.

Obiekt wykonany przez ludwisarza Mertena Jacoba, na co wskazuje forma inskrypcji oraz przerywników. F. Wolff podał średnicę dolną i datę odlania jako 1493 r. C. Voss powtórzył błąd w datowaniu i przytoczył częściowo niepoprawną inskrypcję. Wskazał na postać Marii i dekorację kabłąków korony²⁾.

1) Tekst wg Ewangelii św. Łukasza 1,28.

2) Wolff, s. 114; Voss, s. LXXIII, Abb. XXXVI, 227.

Wolff, s. 114; Voss, s. LXXIII, Abb. XXXVI, 227.

2	Jesionowo (kościół parafialny)	1499
---	--------------------------------	------

Dzwon spiżowy. Korona zniszczona. Na płaszczu plakieta z przedstawieniem św. Biskupa o wys. 5,1 cm. Potrójne półwałki na wieńcu i w górnej części płaszcza. Inskrypcja w polu inskrypcyjnym umieszczonym w górnej części płaszcza, pomiędzy drobnymi półwałkami. Przerywniki międzywyrazowe w formie lilii. Po tekście gmerk ludwisarza. Ø 60 cm. Wysokość bez korony ok. 60 cm (waga 247 kg). Pole inskrypcyjne, wys. 4,4 cm. Wysokość liter: 2,6–3,4 cm. Język inskrypcji: łaciński, minuskula późnogotycka z literą *v* zamiast litery *u*.

· o · rex · glorie · criste · veni · cvm · pace · amen · a(nno) · d(omini) · m^o cccc^o xc ix

Tłum.: O Królu Chwały Chrystusie przyjdź w pokoju (lub ze spokojem).

Obiekt wykonany przez ludwisarza Mertena Jacoba. H. Lemcke poprawnie przytoczył inskrypcję. Niewłaściwie odwzorował gmerk mistrza, a w plakiecie, której wysokość miała wynosić 6 cm, widział postać „Chrystusa z kulą ziemską” (Salvator Mundi). W czasie ostatniej wojny dzwon zaszerogowany został wśród zabytków ludwisarstwa do grupy D, wobec czego uznano go za obiekt szczególnie chroniony. Określono jego wagę¹⁾.

1) Lemcke, s. 184; GA, Verzeichnis Gruppe D. (Provinz Pommern).

Lemcke, s. 184.

3	Czartoryja (kościół filialny)	ok. 1500
---	-------------------------------	----------

Dzwon spiżowy. Korona pierwotnie sześcioramienna. Dwa kabłąki oderwane. Pozostałe dekorowane na powierzchni delikatnym ornamentem sznurowym. Poza potrójnymi półwałkami na wieńcu i w górnej części płaszcza, brak zdobień. Inskrypcja w polu inskrypcyjnym umieszczonym w górnej części płaszcza, pomiędzy drobnymi półwałkami, tekst zakończony gmerkiem. Przerywniki międzywyrazowe w formie lilii. Ø 47 cm, wysokość bez korony ok. 38 cm. Pole inskrypcyjne, wys. 3,6 cm. Wysokość liter: 2,4–3,3 cm. Język inskrypcji: łaciński, minuskuła późnogotycka.

· A(ve)^{a)} · maria · gracia · plena · d(omin)vs · tecvm¹⁾

Tłum.: Bądź pozdrowiona Mario, łaską obdarzona, Pan z Tobą

Obiekt wykonany przez ludwisarza Mertena Jacoba. G. Voss opisał dzwon, przytoczył skróconą inskrypcję, wskazał na gmerk i skojarzył z pracami mistrza w pow. skwierzyńskim i międzyrzeckim (Osiecko, 1512 r.). Na tej podstawie datował obiekt na ok. 1510 r.²⁾

a) Litera A majuskułowa, w formie bogatego inicjału o wys. 3,3 cm.

1) Tekst wg Ewangelii św. Łukasza 1,28.

2) Voss, s. 281.

Voss, s. 281.

4 †	Dolgelin (kościół w ruinie)	1500
-----	-----------------------------	------

Dzwon spiżowy. Od momentu powstania przy kościele wiejskim w Dolgelin. Obecnie obiekt zniszczony. Dwa fragmenty płaszcza dzwonu o wym. 22 x 15 cm i 18 x 16 cm w zbiorach Glockenmuseum w Apoldzie. Na płaszczu, pod fryzem arkadkowym z kwiatonami, plakieta z przedstawieniem Chrystusa jako Dziecka¹⁾ o wys. 5,3 cm, które w lewej dłoni trzyma królewskie jabłko, a drugą błogosławi. Obok plakieta z przedstawieniem św. Biskupa o wys. 5,1 cm. Dalej plakieta z głową św. Jana Chrzciciela w aureoli o wys. 2,4 cm, flankowana przez dwa krzyże maltańskie o wys. 2,6 cm. Poniżej herb rycerski rodziny von Schlieben, o wys. 5,8 cm – w polu pozioma belka z wielopolową szachownicą. Inskrypcja w polu inskrypcyjnym umieszczonym w górnej części płaszcza, pomiędzy drobnymi półwałkami (A) oraz na płaszczu (B-C). Za nazwiskiem ludwisarza gmerk. Przerywniki międzywyrazowe w formie lilii oraz rombów. Ø 105 cm. Wysokość bez korony ok. 85 cm²⁾. Pole inskrypcyjne, wys. 4,9 cm (A). Wysokość liter: 2–3,8 cm. Język inskrypcji: łaciński i niemiecki, minuskuła późnogotycka.

(A) · hilf · goth · vnde · Maria · a(nno) · d(omini) · mcccc³⁾

(A) ihesvs · [cristv]s · amen⁴⁾

(B) merten · iacob

(C) k(vrt) · v(on) · s(chlieben)

Tłum.: Pomóż Boże i Mario lub Jezus Chrystus amen (A).

Obiekt znany tylko z literatury i publikowanych fotografii. Wykonany przez ludwisarza Mertenena Jacoba. Ufundowany zapewne przez Kurta von Schlieben, komtura joannickiego w Liezen. Ok. 1943 r. zdjęty w celu przetopienia. Przetopiony po 1945 r. F. Wolff podał średnicę dolną i datę odlania. Wskazał na nazwisko ludwisarza, plakiety i jego prawdopodobny gmerk. Przytoczył inskrypcję. M. Schilling, czas powstania instrumentu określiła na rok ok. 1500, opublikowała fotografie zachowanych fragmentów dzwonu i sporządziła dokładny opis, interpretując plakietę z głową w aureoli wśród maltańskich krzyży jako głowę Chrystusa. H.-G. Eichler przytoczył dane za F. Wolffem⁵⁾.

1) Jest to jeden z wariantów przedstawienia Chrystusa jako Zbawcy Emmanuela (Salvator Emmanuel).

2) Wartość szacunkowa, podana na podstawie obliczeń norm proporcjonalnych.

3) Wg lekcji Wolffa, s. 167.

4) Wg lekcji Schilling, s. 236, Abb. 474/475. Rozwiązanie skrótu zaproponowali autorzy. Identycznie B i C.

5) Wolff, s. 118, 167; Schilling, s. 236, 343-344, Abb. 474/475; Eichler, s. 142.

Wolff, s. 118, 167; Schilling, s. 236, 343-344, Abb. 474/475; Eichler, s. 142.

5

Rzecko (kościół filialny)

1504

Dzwon spizowy. Korona sześcioramienna. Kabłąki dekorowane na powierzchni maską z przedstawieniem twarzy Chrystusa lub św. Jana Chrzciciela i delikatnym ornamentem sznurowym, ujętym po bokach we wkłęski. Na płaszczu, pod fryzem arkadkowym z drobnymi kwiatonami lub liliami, plakietka z przedstawieniem Chrystusa jako Dziecka¹⁾, o wys. 5,3 cm, które w lewej dłoni trzyma królewskie jabłko, a drugą błogosławi. Dalej plakietka z przedstawieniem św. Biskupa o wys. 5,1 cm. Potrójne półwałki na wieńcu i w górnej części płaszcza. Inskrypcja w polu inskrypcyjnym umieszczonym w górnej części płaszcza, pomiędzy drobnymi półwałkami. Przerywniki międzywyrazowe w formie lilii. Za cytatem biblijnym gmerk ludwisarza. Ø 103 cm. Wysokość bez korony ok. 90 cm. Pole inskrypcyjne, wys. 5,4 cm. Wysokość liter: 3,8–4,6 cm. Język inskrypcji: łaciński, minuskuła późnogotycka z literą v zamiast litery u.

· ave · maria · gracia · plena · o · rex · glorie · chr(ist)e^{a)} · veni · cvm · pace · amen ·
a(nno) · d(omini) m^o · ccccc · iiii

Tłum.: Bądź pozdrowiona Mario, łaską obdarzona. O Królu Chwały Chrystusie przyjdź w pokoju. Amen. Roku Pańskiego 1504.

Obiekt wykonany przez ludwisarza Mertena Jacoba, na co wskazuje gmerk, rodzaj dekoracji, forma inskrypcji oraz przerywników. F. Wolff podał średnicę dolną i datę odlania. W. Schumacher podał tylko rok odlania²⁾.

a) Oryg.: xpē.

1) Jest to jeden z wariantów przedstawienia Chrystusa jako Zbawcy Emmanuela (Salvator Emmanuel).

2) Wolff, s. 101; Schumacher, s. 195.

Wolff, s. 101; Schumacher, s. 195.

6

Sokółsko (kościół filialny)

1511

Dzwon spiżowy. Korona sześcioramienna. Kabłąki dekorowane na powierzchni ornamentem sznurowym, ujętym po bokach we wklęsły. Potrójne półwałki na wieńcu i w górnej części płaszcza. Inskrypcja w polu inskrypcyjnym umieszczonym w górnej części płaszcza, pomiędzy szerokimi półwałkami (A). W polu plakietki z przedstawieniem Chrystusa Ukrzyżowanego o wys. 6,8 cm, na krzyżu zbliżonym do krzyża św. Antoniego. W górnej części krzyża tytuł z nieczytelną inskrypcją (B). Przerywniki międzywyrazowe w formie lilii, nadto inskrypcja zakończona gmerkiem (A). Ø 79 cm, wysokość bez korony ok. 80 cm (waga 310 kg). Pole inskrypcyjne, wys. 4,6 cm. Wysokość liter: 3,4–4,0 cm. Język inskrypcji: łaciński, minuskuła późnogotycka z literą *v* zamiast litery *u*.

(A) · ihesvs · nasarenvs · rex · ivdeorvm¹⁾ · a(nno) · d(omini) m · ccccc · xi ·

(B) i(hesvs) n(asarenvs) r(ex) i(vdeorvm)¹⁾.

Obiekt wykonany przez ludwisarza Mertena Jacoba. F. Wolff podał średnicę dolną i datę odlania²⁾. W czasie ostatniej wojny dzwon zaseregowany został wśród zabytków ludwisarstwa do grupy D, wobec czego uznano go za obiekt szczególnie chroniony. Określono jego wagę.

1) Tekst wg Ewangelii św. Jana 19,19.

2) Wolff, s. 108; GA, Verzeichnis Gruppe D. (Provinz Pommern).

Wolff, s. 108; GA, Verzeichnis Gruppe D. (Provinz Pommern).

7

Bledzew (kościół parafialny)

1511

Dzwon spiżowy. Poza półwałkami w górnej części dwa pojedyncze wydzielające pole inskrypcyjne oraz w dolnej części trzy oddzielające płaszcz od wieńca. Ponadto w polu pomiędzy początkiem i końcem inskrypcji plakietka przedstawiająca scenę Ukrzyżowania oraz gmerk. Inskrypcja umieszczona w górnej części płaszcza (na szyi) pomiędzy dwoma rzędami pojedynczych półwałków. Przerywniki międzywyrazowe w formie heraldycznej lilii. Ø 75 cm; wysokość bez korony ok. 60 cm. Pole inskrypcyjne, wys. 5 cm. Wys. liter 4,5–5 cm. Język łaciński, minuskuła późnogotycka.

· ihesvs · nasarenvs · rex · iudaeorvm · m · ccccc · xi¹⁾

Tłum.: Jezus Nazarejski Król Żydowski, 1511.

Oczko litery *e* w postaci nieznacznie załamanego ogonka, tak, że litera przypomina literę *c*. Litera *s* stosowana zamiennie w formie długiej i krótkiej.

Instrumenty zidentyfikowane w powiecie międzyrzeckim mają identyczną inskrypcję, tj. cytat wg Ewangelii św. Jana 19, 19. Część instrumentów posiada także charakterystyczny krucyfiks z pionową belką wychodzącą w dolnej części poza pole inskrypcyjne lub znajdującego się w całości poniżej pola inskrypcyjnego na płaszczu. Dzwon z Bledzewa pierwotnie znajdował się w pobliskim Goruńsku (obecnie filia parafii w Bledzewie), został przeniesiony do Bledzewa po zniszczeniu kościoła w Goruńsku pod koniec XIX wieku²⁾. Obiekt zakwalifikowany do kategorii D³⁾.

1) Wg Ewangelii św. Jana 19, 19.

2) Kohte, s. 106; Hertel, s. 148; Westpfahl, s. 12.

3) GA, Verzeichnis Gruppe D.

Kohte, s. 106; Hertel, s. 148; Mertinat, 103.

8

Osiecko (kościół filialny)

1512

Dzwon spiżowy. Ozdobiony półwałkami w górnej części płaszczu dwa podwójne rzędy wydzielające pole inskrypcyjne oraz w dolnej części trzy rzędy pojedynczych półwałków oddzielające płaszcz od wieńca. Plakieta ze sceną Ukrzyżowania na płaszczu poniżej pola inskrypcyjnego oraz gmerk. Inskrypcja umieszczona w polu pomiędzy dwoma rzędami podwójnych półwałków. Przerywniki międzywyrazowe w formie heraldycznej lilii. Ø 79 cm. Wysokość bez korony 60 cm. Pole inskrypcyjne, wys. 5–6 cm. Wysokość liter 4–4,5 cm. Język łaciński, minuskuła późnogotycka, z literą *v* zamiast litery *u*.

· ihesvs · nasarenvs · rex · iudaeorvm¹⁾ · a(nno) · d(omini) · m · ccccc · x · ii

Tłum.: Jezus Nazarejski Król Żydowski, roku pańskiego 1511.

Litera *s* stosowana zamiennie w formie długiej i krótkiej. Obiekt wykonany przez Mertena Jacoba; od początku istnienia w kościele w Osiecku. Wg notatki sporządzonej przez księdza Wojciecha Mantheya w dniu 28 października 1917 roku na wieży kościelnej w Osiecku znajdowały się trzy dzwony. Najstarszy datowany dzwon był z roku 1512. Dzwon zakwalifikowany do kategorii D²⁾.

1) Wg Ewangelii św. Jana 19, 19.

2) Archiwum parafialne w Sokolej Dąbrowej, dokumenty dotyczące rekwizycji dzwonów; GA, Verzeichnis Gruppe D.

Kohte, s. 91; Westpfahl, s. 13.

9 †

Gorzyca (kościół filialny)

pocz. XVI w.

Dzwon spiżowy (sygnaturka). Zawieszony na drewnianej wolnostojącej dzwonnicy przykościelnej. Na podstawie proveniencji warsztatowej-gmerk oraz przekazu Kohte, można przyjąć, że pole inskrypcyjne znajdowało się w górnej części płaszcza (na szyi) i umieszczone było pomiędzy dwoma rzędami pojedynczych lub podwójnych półwałków. Ponadto w dole prawdopodobnie trzy półwałki oddzielające płaszcz od wieńca. Kohte, j.w., a także Mertinat, nie wymieniają żadnych plakiet. Na podstawie analogii można stwierdzić, że przerywniki międzywyrazowe wykonane były w formie heraldycznej lilii lub rombów. Ø 35 cm. Obiekt prawdopodobnie zamiast korony posiadał trzpień. Tekst inskrypcji w języku łacińskim, minuskuła późnogotycka za pomocą sygli.

Tekst wg Kohte:

i(hesvs) · n(asarens) · r(ex) · i(udaeovum) · ¹⁾

Tłum.: Jezus Nazarejski Król Żydowski.

Wg informacji F. Mertinata, obiekt został zarekwirowany na cele wojenne w latach 1914–1918²⁾

1) Tekst wg Ewangelii św. Jana 19,19.

2) Mertinat, s. 108–109.

Kohte, s. 106; Mertinat, s. 108.

10

Popowo (kościół filialny)

1522

Dzwon spiżowy (sygnaturka). Obiekt ozdobiony, w górnej części dwa podwójne rzędy półwałków wydzielające pole inskrypcyjne wraz z inskrypcją oraz w dolnej części trzy pojedyncze półwałki oddzielające płaszcz od wieńca. Pomiędzy początkiem i końcem napisu inskrypcyjnego gmerk ludwisarski Mertena Jacoba. Ponadto dwa okrągłe oczka Ø ok. 1 cm, z których drugie z krzyżem w środku. Innych ozdób nie stwierdzono. Przerywniki międzywyrazowe w formie heraldycznej lilii. Ø 36 cm, wysokość bez korony (trzpienia) 32 cm. Pole inskrypcyjne, wys. 3 cm. Wys. liter: 2,5 cm. Język łaciński, minuskuła późnogotycka za pomocą sygli z literą *v* zamiast *u*.

i(hesvs) · n(asarens) · r(ex) · i(udaeorvm) · xx ii^{a)} ¹⁾ ○ ○

Tłum.: Jezus Nazarejski Król Żydowski.

Obiekt od początku istnienia w kościele w Popowie.

a) Tak zamiast *m cccxc xx ii*.

1) Tekst Ewangelii jw.

Kohte, s. 92; Westpfahl, s. 12.

Źródła i literatura do części katalogowej:

Eichler = H.G. Eichler, *Handbuch der Stück- und Glockengießer auf der Grundlage der im mittleren und östlichen Deutschland überlieferten Glocken*, Greifenstein 2003;

Hertel = L. Hertel, *Geschichte des ehemaligen Zisterzienser-Klosters Blesen*, Blesen 1928;

Kohte = J. Kohte, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Posen*, Bd. 3, Berlin 1895;

Lemcke = H. Lemcke, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, H. VII: *Der Kreis Pyritz*, Stettin 1906;

Mertinat = F. Mertinat, *Die Glocken der evangelischen Kirche in der Grenzmark*, Grenzmärkische Heimatblätter, XVIII Jg., H. 1–2, 1942, s. 99–184;

Schilling = M. Schilling, *Glocken. Gestalt, Klang und Zier*, Dresden 1988;

Schumacher = W. Schumacher, *Wanderungen und Streifzüge durch den Kreis Arnswalde*, Arnswalde 1937;

GA, Verzeichnis Gruppe D = *Verzeichnis der Bronzeglocken im Reich, deren dauernde Erhaltung wegen ihres hohen geschichtlichen oder künstlerischen Wertes befürwortet wird (Gruppe D)* w zbiorach Deutsches Glockenarchiv Nürnberg;

Westpfahl = F. Westpfahl, *Die Apostolische Administratur Schneidemühl*, Schneidemühl 1928;

Voss = G. Voss, *Die Kunstdenkmäler des Kreises Königsberg (Neumark)*, Berlin 1928;

Wolff = F. Wolff, *Die Glocken der Provinz Brandenburg und ihre Gießer*, Denkmalarhiv der Provinz Brandenburg, Berlin 1920.

1. Dzwon w Piasecznie pow. gryfiński, 1496 r.

2. Ma
ria Ap
oka
lipt
ycz
na,
dz
wo
n
3. Św.
Bis
ku
p,
dz
wo
n w
Jesi

onowie
w Piasecznie pow. gryfiński, 1496 r.

pow. pyrzycki, 1499 r.

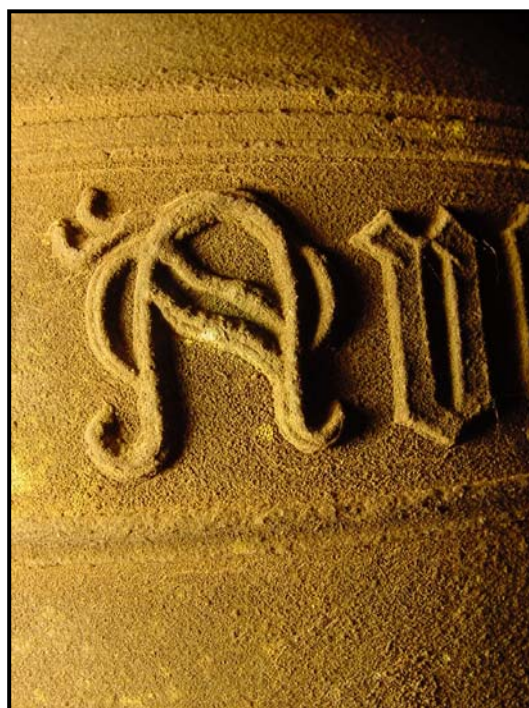
4. Dzwon w Rzeku
pow. choszczeński, 1504 r.

5. Chrystus Emmanuel, dzwon w Rzeku
pow. choszczeński, 1504 r.

6. Chrystus Emmanuel, mistrz E. S.

7. Inicjał „A”, dzwon w Czartoryji
pow. gryfiński, ok. 1500 r.

8. Inicjał „A”, mszał krakowski,
1515-1516 r., wg B. Miodońskiej

9. Chrystus Ukrzyżowany,
dzwon w Sokółsku
pow. strzelecko-drezdenecki, 1511 r.

**Dzwon w Bledzewie
(pierwotnie w Goruńsku)
pow. międzyrzecki, 1511 r.**

**10. Dzwon w Osiecku
pow. międzyrzecki, 1512 r.**

